

Už teisę dirbti mokslinį darbą Lietuvoje

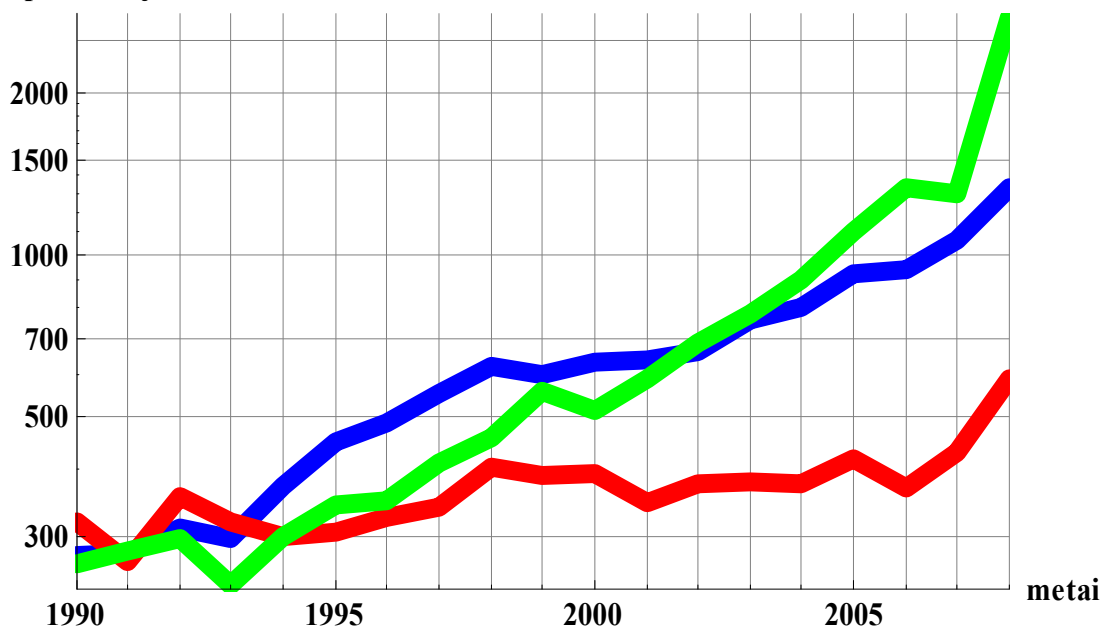
Negalėjome įsivaizduoti, kad ateis diena, kai pasitikdami Kovo 11-ąją, turėsime mitinguoti prieš savo pačių išrinktą, ilgai sava laikytą valdžią. Kovo 10 d. į mitingą prie Seimo kvietė Aukštųjų mokyklų profesinių sąjungų susivienijimas ir kitos dėl akademinių reikalų susirūpinusios organizacijos, protestuojančios prieš Švietimo ir mokslo ministerijos siūlomą radikalią mokslo ir studijų sistemos reformą. Įvykiui neišgalvoto dramatiškumo suteikė šimtai policijos pareigūnų, ginkluotų šiuolaikiška riaušių malšinimo technika, šunimis ir net sunkiasvoriu malūnsparniu, sukusiu ratus virš mitinguojančiųjų. Kad valdžia yra nusiteikusi ryžtingai, mitinguojantiems atvyko pranešti vos visa Vyriausybė ir Seimo vadovybė.

Įsitikinimas, kad sistema reikia reformuoti, tapo tikrai visuotinu: vos ne kiekvieno straipsnio ar pasisakymo šia tema įžangos žodžiu tvirtinama „aš už reformą“. Reformuoti Lietuvos mokslą ir studijas kviečia įvairūs užsienio ekspertai, šalies Prezidentas, būtinybe tai daryti yra įsitikinę daugelis politikų, reformos dvasią nuolat palaiko gausybė straipsnių ir reportažų žiniasklaidoje. Suprantama, kad tokioje atmosferoje ryžto netrūksta nei Švietimo ir mokslo ministrui, nei visai jo komandai, siūlančiai pačią radikaliausią reformą tarp visų iki šiol šalyje įgyvendintų. Ministerija daug pastangų deda ne tik naujiems teisės aktams rengti, juos aiškinti, bet ir organizuoti platų palaikančių moksleivių, studentų ir net mokslininkų bei profesorių frontą. Pirmosiose palaikančiųjų gretose visada išvysime jaunuosius, iš užsienio sugrįžusius ir kitus, išskirtinai save gerais laikančius mokslininkus, net kelių universitetų vadovus. Toje reformų dvasios palaikymo kampanijoje svarbiu leitmotyvu tampa pastangos parodyti, kad Lietuvos mokslas ir studijos išgyvena gilią krizę, o šiandieninė kokybė gali prilygti tik atsilikusioms Afrikos valstybėms. Pagal gerai žinomą pasaulio didelių reformų praktiką nesibodima priešinti kartas, dažnai jaunimui peršant mintį, kad didžiausia jų šviesios ateities kliūtis yra pasenusi, idėjiškai ir profesine prasme išsisėmusi profesūra.

Tokia ta reformų technologija, bet daugeliui tyrėjo karjerą pasirinkusių šalies piliečių, tikrai ne pačiomis geriausiomis konkurencinėmis sąlygomis siekiančių tarptautiniu mastu pripažintų rezultatų, žinančių ir suprantančių tikrąsias mūsų mokslo bei studijų sistemos problemas, „Ura reforma!“ pasaulinės ekonominės krizės akivaizdoje kelia pagrįstą nerimą. Priešingai negu propagandinė informacija yra suformavusi, mokslotyriaisiais metodais vertinama šiandieninė šalies mokslo būklė yra daug geresnė nei galėtų būti dėl praeitų sudėtingų socialinių ekonominių transformacijų. Ilgą laiką mokslo politikoje vyravusi akademinės bendruomenės savivalda reformų svarbą derino su pastangomis išsaugoti turimą mokslo potencialą. Nors pati akademinė savivalda šiandien jau praktiškai yra išardyta, Lietuvos geriausi mokslininkai tęsia darbą ir dinamiškai prisitaiko prie bendros Europos mokslo erdvės. Šiam teiginiui pagrįsti siūlome keletą mokslotyrinių argumentų.

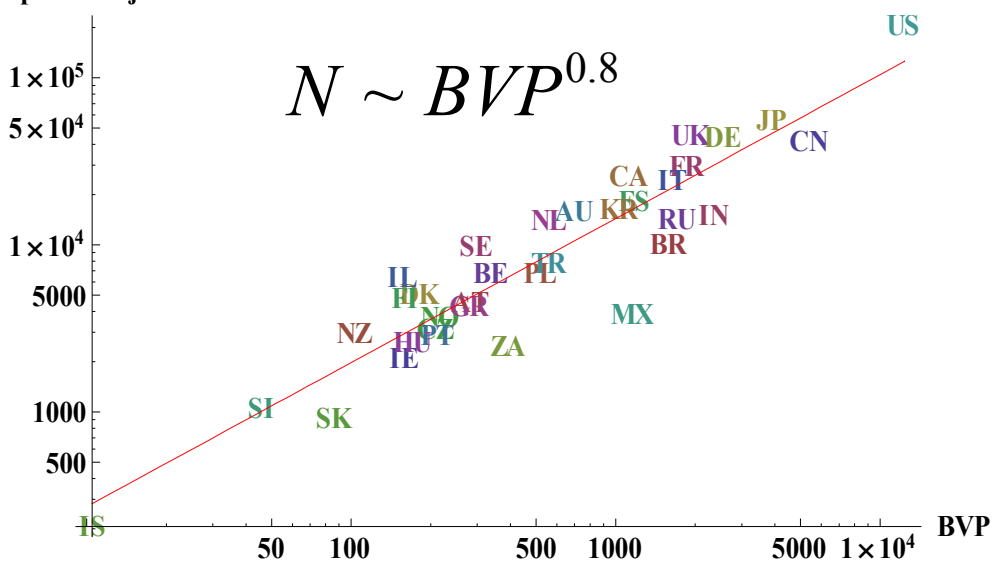
Dėl kelių priežasčių vertinant mokslinį produktyvumą yra priimta skaičiuoti Mokslinės informacijos instituto (ISI) registruojamas mokslines publikacijas. Nors tai nėra universalus ir viską apimantis būdas, bet jis yra labiausiai įsigalėjęs mokslotyrinio vertinimo metodas lyginant valstybių mokslinį produktyvumą. Todėl Lietuvos mokslo raidą per atgautos nepriklausomybės laikotarpį patogiau vertinti ISI publikacijų skaičiaus kitimą lyginant su analogišku laikotarpiu Latvijoje ir Estijoje, 1 paveikslėlyje – Baltijos valstybių ISI publikacijų skaičiaus kitimas per visą nepriklausomybės laikotarpį. Savo mokslinio produktyvumo augimo tempais Lietuva (žalia kreivė) gerokai aplenkia abi kaimynes. Kadangi šalys skiriasi pagal dydį, gyventojų skaičių ir vykdomą mokslo politiką, reikia surasti tinkamą būdą, kaip sunormuoti šalių ISI publikacijas.

ISI publikacijos

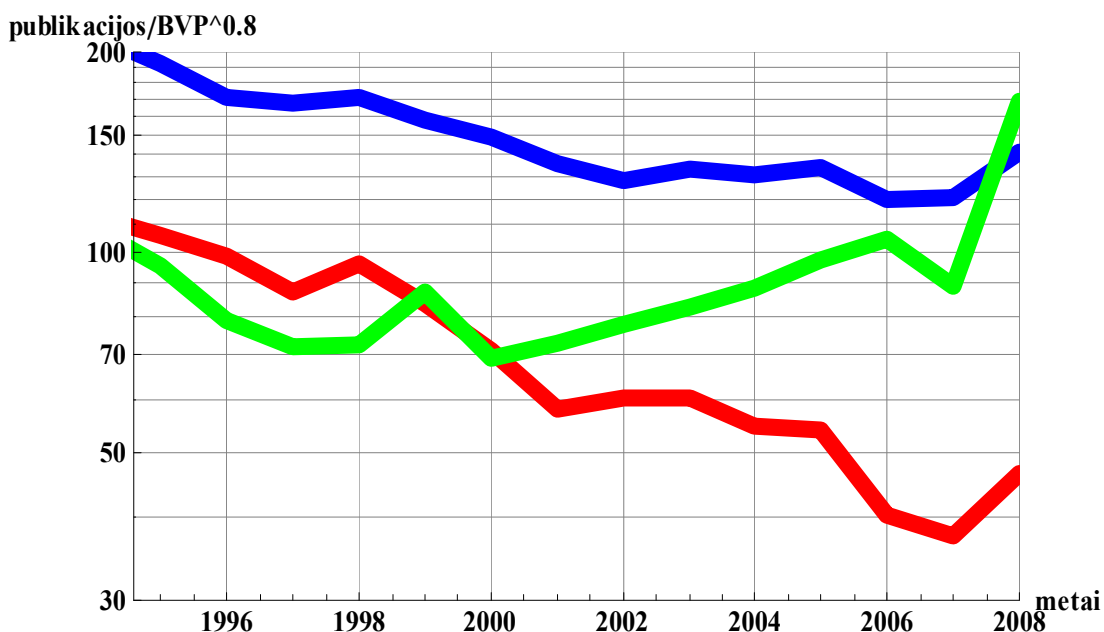
1 pav. Baltijos šalių ISI publikacijų skaičiaus kitimas; raudona – Latvija, mėlyna – Estija, žalia – Lietuva.

publikacijos

2 pav. OECD šalių ISI publikacijų skaičiaus priklausomybė nuo bendro vidaus produkto (BVP, milijardai USD).

2 paveikslėlyje parodytas OECD šalių ISI publikacijų ir bendrojo vidaus produkto pasiskirstymas, kuris aiškiai demonstruoja, kad vidutinė ISI publikacijų skaičiaus priklausomybė nuo šalies BVP yra laipsninio pobūdžio $N \sim BVP^{0.8}$. Tai reiškia, kad norint palyginti skirtingų šalių mokslinį produktyvumą, reikėtų publikacijų skaičių normuoti iš $BVP^{0.8}$. Atlikę šį normavimą Baltijos šalių publikacijų skaičiui, gauname objektyvų šių šalių mokslinio produktyvumo kitimo palyginimą, kuris parodytas 3 paveikslėlyje. Nors Lietuva 1990 m. pagal savo normuotą mokslinį produktyvumą nuo Estijos atsiliko bent du kartus, sudėtingomis socialinių ekonominių reformų sąlygomis sugebėjo šį atsilikimą įveikti ir aplenkti savo šiaurinę kaimynę.

3 pav. Baltijos šalių normuoto ISI publikacijų skaičiaus $N/BVP^{0,8}$ kitimas; raudona – Latvija, mėlyna – Estija, žalia – Lietuva.

Dramatiškai susiklostė Latvijos mokslo reformų eiga. Radikali mokslo institutų reforma, tai, kad daug institutų buvo prijungta prie universitetų, atsisakyta bazinio mokslo finansavimo (visas jis pakeistas konkursiniu), smarkiai sumažino Latvijos mokslo potencialą. Tai neleido Latvijos mokslininkams padidinti savo mokslinių publikacijų skaičiaus, o augantis šalies bendrasis vidaus produktas nubloškė ją tarp gerokai atsiliekančių šalių. Lietuvoje bazinis mokslo finansavimas, daugiausia skiriamas konkurso būdu užimamoms mokslinėms pareigybėms apmokėti, iki šiol išliko kaip svarbiausia mokslo finansavimo forma. Nėra jokios abejonės, kad tai ir yra svarbiausia mokslo potencialo išsaugojimo bei jo mokslinio produktyvumo padidinimo 10 kartų priežastis. Lietuvoje taip pat buvo stengiamasi diegti papildomas konkursinio finansavimo formas, tačiau jos taip ir neįgavo didesnio svorio dėl palyginti menko biudžetinio mokslinių tyrimų finansavimo šalyje. Todėl radikali struktūrinė mokslo institucijų reformos, planuojant jų stambinimą ir dalies institutų naikinimą, prijungiant juos prie universitetų, precedento neturinčio ekonominio sunkmečio akivaizdoje kelia didžiulį nerimą visiems tiems, kurie savo gyvenimą susiejo su moksliniais tyrimais. Lieka tik liūdnai prisiminti tą optimistinę entuziazmą, kuris vedė kolegas latvius radikalių mokslo reformų link, neįvertinus objektyvių ekonominių problemų pereinamuoju laikotarpiu.

Mokslininkų nerimą tik stiprina Švietimo ir mokslo ministerijos skubėjimas naikinti universitetinius mokslo institutus, prijungiant juos prie universitetų, nors naujasis Mokslo ir studijų įstatymas dar tik svarstomas, o Seimo nariai aiškiai siūlo išsaugoti universitetinius mokslo institutus kaip savarankiškus juridinius subjektus. Susidaro įspūdis, kad ministerija vykdo užsakymą naikinti institutus, užuot rimtai susimasčiusi, kaip ekonominio sunkmečio sąlygomis optimaliai panaudoti mažesnių ir lankstesnių institucijų gebėjimą išgyventi.

Jau kelerius metus dialogas tarp Švietimo ir mokslo ministerijos bei mokslo bendruomenės tik komplikuojasi. Taip yra dėl stiprėjančio ministerijos ryžto diegti radikaliausias mokslo valdymo idėjas, nenoro analizuoti mūsų pačių ir artimiausių kaimynų skaudžią patirtį. Gaila, bet radikali reformos, atsisakant dialogo, skatina ir radikalias kovas už savo teises formas.